

A [Manifest I van 'De Stijl', 1918]

Vooraf

[*Manifest I van 'De Stijl', 1918*] is in dit corpus als tekst van Mondriaan opgenomen, omdat de tekst mede door Mondriaan is ondertekend en hij dus als (mede) auteur kan worden aangemerkt. Weliswaar zijn deze 'coöperatieve' teksten achteraan in het corpus geplaatst en onderscheiden van de 'gewone' teksten van Mondriaan door een 'nummering' met letters.

Oprichter en redacteur Theo van Doesburg¹ nam waarschijnlijk het initiatief om de uitgangspunten van *De Stijl* in een manifest samen te vatten. Voor de tekst van het [*Manifest I van 'De Stijl', 1918*] heeft hij eerst een opzet gemaakt. Deze heeft hij naar de verschillende medewerkers gestuurd en naar hun mening gevraagd. Zo kreeg ook Mondriaan de ontwerp tekst voor het manifest toegestuurd. Uit brieven van Mondriaan aan Van Doesburg wordt duidelijk dat Mondriaan heeft bijgedragen aan de redactie van de uiteindelijke tekst. Hoe groot zijn aandeel is geweest is niet exact vast te stellen. Van Doesburg heeft sommige voorstellen van Mondriaan in de uiteindelijke tekst verwerkt, andere niet.

Bron

De enige bron van de tekst [*Manifest I van 'De Stijl', 1918*] is de publicatie in *De Stijl*. Het manifest is in het novembernummer (1918) van *De Stijl* afgedrukt in het Nederlands, Frans, Engels en Duits. Het is ondertekend door: Theo van Doesburg, Robert van 't Hoff³, Vilmos Huszár⁴, Antony Kok⁵, Piet Mondriaan, Georges Vantongerloo⁶ en Jan Wils⁷.

In het archief van Bart van der Leck⁸ is een manuscript gevonden van het manifest in het handschrift van Van der Leck. In Van der Lecks manuscript verschilt punt drie van het Manifest met dat van de tekst zoals afgedrukt in *De Stijl*.

Punt 3 in *De Stijl* luidt:

'De nieuwe kunst heeft naar voren gebracht hetgeen het nieuwe tijdsbewustzijn inhoudt: evenwichtige verhouding van het universele en het individuele.'

Van der Leck schrijft bij punt 3:

'De nieuwe kunst (construeert een nieuwe wereld). Zij heeft naar voren gebracht hetgeen het nieuwe tijdsbewustzijn inhoudt: evenwichtige verhouding van het universele en het individuele door eenheid in meer natuurlijkheid en meer zuivere gestelijkheid.'

Waarschijnlijk heeft Bart van der Leck een tussenfase van het manifest overgeschreven van Mondriaan. In een brief aan Theo van Doesburg heeft Mondriaan het over de redactie van artikel 3 en de formulering die hij daar noemt, lijkt op die in het manuscript van Van der Leck. In november 1918 woonden beiden immers in Laren. Overigens heeft Van der Leck het manifest niet ondertekend.

Basistekst en leestekst

Mondriaans brieven tonen aan dat hij zich uitsluitend heeft beziggehouden met de redactie van de Nederlandse versie van [*Manifest I*] en niet met de Franse, Engelse en Duitse versies. Daarom presenteren we alleen de Nederlandse versie.

Door het ontbreken van andere bronnen vormt de publicatie van [*Manifest I*] de basis voor de leestekst. De leestekst volgt letterlijk de tekst van de publicatie in *De Stijl*.

Titel

Voor de leestekst is dezelfde titel gebruikt als de titel van de publicatie in *De Stijl*. Als gevolg van enkele typografische aanpassingen luidt de titel in dit corpus: [*Manifest I van 'De Stijl', 1918*]. Het is geen titel van Mondriaan, daarom tussen vierkante haken.

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van *De Stijl*.

² *De Stijl. Maandblad voor de Beeldende Vakken*. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932. [*Manifest I van 'De Stijl', 1918*] is verschenen in *De Stijl* 2, no.1 (november 1918): 2-5.

³ Robert van 't Hoff (1887-1979), Nederlands architect en medewerker van *De Stijl*.

⁴ Vilmos Huszár (1884-1962), Hongaars kunstenaar en medewerker van *De Stijl*.

⁵ Anthony Kok (1881-1961), Nederlands dichter en medewerker van *De Stijl*.

⁶ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch beeldhouwer en medewerker van *De Stijl*.

⁷ Jan Wils (1891-1972), Nederlands architect en medewerker van *De Stijl*.

⁸ Bart van der Leck (1876-1958), Nederlands kunstschilder. Archief Van der Leck, doos IV; Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (RKD), Den Haag.

Datering en ondertekening

De datering van de tekst is de datum van de publicatie: november 1918⁹.
Het [*Manifest I*] is door Mondriaan medeondertekend.

Ontstaan en publicatie

De eerste keer dat het [*Manifest I*] in de correspondentie wordt vermeld, is in juni 1918. Mondriaan woont op dat tijdstip in Laren. In een brief¹⁰ vraagt hij Van Doesburg: 'Hoe gaat 't met 't manifest?'

Kennelijk stuurt Theo Mondriaan een concept, want in een volgende brief¹¹ maakt Mondriaan een aantal opmerkingen over artikel 1 en 3 van het manifest: 'Beste Does! Art.1 De strijd v.h. univers. tegen h. individ. openbaart zich in den huidige wereldkamp zoowel als in de kunst van heden. Door deze verandering stellen we de kunst als een met het leven - dit wil jij toch ook? Zoals 't was - vooral in 't vorige manifest. Stellen we de kunst als iets à parts, als iets waarvan 't uitgaat. 't Gaat immers - alles - van het nieuwe tijdsbewustzijn uit? Art.3. 'De nieuwe kunst construeert een nieuwe wereld: Zij heeft naar voren gebracht hetgeen het nieuwe tijdsbewustzijn in houdt en dat het gereed staat in alles, ook in het uiterlijke leven, te realiseren, n.l. evenw. verhoud. van het univers. en 't individu, door eenheid van (betrekkelijk) zuivere natuurlijkheid en (betrek. of meer) zuivere geestelijkheid. Ik dacht betrekk. er bij te zetten omdat men anders misschien denkt dat we volstrekte nat. en volst. geest. bedoelen: en dat zou niet gaan. We bedoelen de zuivering van het nat. en de zuivering van het geestelijke. (Door 't te ontdoen van het individ.) Dan kon 4 en 5 weg: misschien kan je hetgeen ik hier schreef van art. 3 in eenige artikels verdeelen, als je dat beter vindt. Tenslotte lijkt me beter esthetisch slagveld weg te laten: kon er niet staan op abstract terrein, dan is 't ook voor den wetensch. meteen geldig. Dan zou 't nog kunnen zijn dat men verkeert begrijpt onze strijd tegen het individueele; nu je die korte uiteenzetting van onze beelding weg laat moet er misschien een verklaring bij wat we bedoelen. [...] [P.S.] Je kon ook zetten: gezuiverde nat. enz.'

Enige tijd later - vermoedelijk nog steeds in juni 1918 - stuurt Van Doesburg Mondriaan een herziene versie het [*Manifest I*], maar Mondriaan kan zich niet vinden in deze concepttekst. Hij stuurt 'Does' een alternatief voor het manifest: 'Beste Does, ik ontving door v.d. Leck het manifest van De Stijl. Ik sprak v.d. L. nog niet, hij deed het in de bus. Ik zach dat ook hij niet geteekend heeft. Zoals het manifest nu is, kan ik 't ook niet teekenen. We moeten er nog eens goed over denken, daarom zend ik je een opzet die ik maakte en die je misschien wat wijzigen kunt. Wat dunkt je daarvan. In dezen geest ben ik wel vóór een manifest. Denk er eens op je gemak over. Ik zond het manifest daarom niet dòor maar schrijf je er eerst over. Kunnen we het samen niet in den door mij aangegeven geest veranderen en dan nog eens opnieuw rond laten gaan? Het schijnt nog alleen bij van 't Hoff en v.d. Leck geweest te zijn. Ik ben benieuwd naar je antwoord. Dag Does, in haast veel groeten van Piet.'

De opzet die Mondriaan aan Theo van Doesburg heeft gestuurd, is niet bewaard gebleven.

In juli 1918 meldt Mondriaan aan Van Doesburg dat hij het manifest 'heel enthousiast' heeft ondertekend; waarschijnlijk heeft de redacteur Mondriaans opzet in het manifest verwerkt. Op 9 juli 1918 schrijft de schilder: 'Beste Does, hierbij in twee enveloppen het manifest en mijn nieuw artikel, en een brief van v.d. L. Gisteren avond bracht ik hem het manifest en vroeg of ik vanavond kon komen hooren hoe hij er over dacht. [...] Ik vind het manifest nu heel goed: er zit toch ons willen in. Ik maakte nog een kleine opmerking, zoals je ziet. Heel enthousiast heb ik 't geteekend - alleen dit, ik vind 't beter als je het gewoon liet drukken op een velletje papier, elke taal à part, en geen reproducties. Ten eerste geven dezen geen waar beeld van ons werk en ten tweede zal men 't voor reclame-maken aanzien. Denken jelui er anders over, dan wil ik 't manifest toch graag teekenen maar van mij mogen er geen reproducties in.'

In de brief van 9 juli 1918 zegt Mondriaan: 'Ik vind het manifest nu heel goed' en hij ondertekent het manifest 'heel enthousiast'. Des te opmerkelijker is het dan, dat Mondriaan daarna nog steeds twijfels houdt over de tekst van het manifest (17 juli 1918): 'Nu over het manifest - Nu je er dat stuk over de Nieuwe Beelding, dat ik, er bij wilde hebben, uitliet, wordt die gezuiverde nat. en gez. geestelijkheid

⁹ Van november 1916 tot juni 1919 woont Mondriaan in de Pijlsteeg in Laren.

¹⁰ Ongedateerd, vermoedelijk 'juni 1918'; de rest van de inhoud van de brief gaat over Mondriaans artikel 'Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde (II)' in het julinumnummer (1918) van *De Stijl* verschijnt. Vindplaats brief: RKD-MCP: 25.

¹¹ Ongedateerd, vermoedelijk 'juni 1918'; op 9 juli 1918 schrijft Mondriaan aan Van Doesburg dat hij 'het manifest nu heel goed [vindt]?'.

misschien te onduidelijk, daar kan Huszar wel gelijk in hebben dus misschien is 't beter 't weg te laten¹². Vindt jij dat het manifest nu nog genoeg inhoudt heeft, nu dat stuk over onze beelding er uit is? Ik zag dat je het er wel in algemeene termen in hebt gehouden, je schreef zoo iets van 'in alle consequentie[?] enz. dit vond ik een heel goede zin, waar 't in zit, maar zal men 't er uit kunnen lezen, of zal men alleen zien dat het individueele weg moet? En is voldoende uitgedrukt wat wij daarmêe bedoelen? Denk er nog eens over. Voor je het laat drukken, zou ik 't nog wel graag eens herlezen. Misschien zie ik nog iets. Maar ik blijf er bij dat ik er van mij geen ill. bij wil.'

Bart van der Leck wil - om onbekende redenen - het manifest niet ondertekenen en Mondriaan probeert hem ook niet over te halen; zo blijkt uit een brief (augustus 1918¹³) van Mondriaan aan 'Does': 'Van der Leck spreek ik nooit meer over de zaak; na zijn weigering zonder uitleg van het manifest wil ik niet meer beginnen. Toch scheen hij 't een beetje gek te vinden, ten minste toen ik voor gewone zaken kort daarna bij hem was en niet meer op iets terug kwam, zei hij bij 't heen gaan dat hij een brief van Doesb. ontvangen had. Ik zei toen dat hij dan maar moest antwoorden en dat ik er niet meer over sprak tot hij gereed was met zijn uitlegging idee kunst. Hij zei toen heel gemoedelijk dat hij dat wel eens zou doen, en sinds dien tijd hoorde ik van niets, zie hem wel vriendschappelijk af en toe!

Ook de architect Bob Oud¹⁴ weigert het manifest te ondertekenen. 'Dat Oud en v/d Leck het manifest niet teekende komt omdat zij het niet met den inhoud eens waren.', schrijft Van Doesburg op 8 december 1918 in een brief aan Anthony Kok¹⁵.

Op 3 september 1918 geeft Mondriaan aan Theo het advies het manifest in het eerste nummer van de nieuwe jaargang te plaatsen: 'Wat denk je er van om met het manifest den nieuwen jaargang te beginnen? (vòorin gedrukt).'

Van Doesburg wil het manifest in verschillende talen afdrukken en Mondriaan is het hiermee eens, mits de Duitse vertaling achteraan komt (11 september 1918): 'Je briefkaart deed me heel veel plezier, kerel. Ook 't bericht dat je De Stijl doorzet en kan doorzetten. Mij lijkt 't ook 't beste in 't eerste nieuwe nummer 't manifest in verschillende talen - Duitsch achteraan!'

Op een briefkaart (oktober 1918¹⁶) - stelt Mondriaan een laatste wijziging voor: 'Waarde Does, ik wilde je betreffende het manifest nog opmerkzaam maken of je niet zou zetten ... grondleggers der N.B., inplaats van de grondleggers. (Ik meen tenminste dat dit er stond) Omdat nu eenige misschien maar teekenen, en de andere daar ergenis aan konden nemen. Wat dunkt je hiervan? Dit alleen, als je handteekeningen plaatst. Is de nieuwe drukproef al klaar? Dag Does, veel gr. v. P.'

Het manifest wordt in vier talen gepubliceerd in het eerste nummer van de tweede jaargang van *De Stijl*¹⁷ en conform Mondriaans wens is de Duitse vertaling inderdaad achteraan geplaatst.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn vier reacties van tijdgenoten op [*Manifest I*].

De eerste reactie is waarschijnlijk geschreven door een redacteur van het *Algemeen Handelsblad*. De rubriek 'Tijdschriften' van 26 november 1918 besteedt aandacht aan [*Manifest I*]. In feite is dit artikel geen reactie, maar een letterlijk citaat van het Manifest.

De tweede reactie is waarschijnlijk geschreven door de architect P.H. Scheltema, redacteur van *De Opmerker*. Zijn uitgebreide reactie verscheen op zaterdag 30 november 1918, onder de titel 'Een Manifest'. Petrus Scheltema begint met een weergave van de volledige tekst van *Manifest I* en gaat daarna in op de eerste vijf stellingen. Hij eindigt met de verzuchting: 'zoodat ons niets anders overblijft dan er het beste van te hopen'.

De derde reactie is van de Hongaar Vilmos Huszár, één van de ondertekenaars. Mondriaan heeft een brief gekregen van Huszár en informeert Van Doesburg (10 december 1918): 'Ik heb van Huszár een brief gehad dat hij niet bedankt had maar bedreigd had met bedanken, omdat het manifest ondertekend was door zooveel; b.v. v. Tongerlo die geen goed werk maakte. Nu schijnt hij de broërs te verwarren, anders had hij misschien een beetje gelijk, dat de menschen geen vertrouwen zouden hebben in 't manifest. Ik voor mij vind dat men toch wel met de ideeën 't eens kan zijn en zelf niet de uiterst

¹² 'De gezuiverde natuurlijkheid en gezuiverde geestelijkheid' is in artikel 3 van het *Manifest* weggelaten; zie de publicatie.

¹³ Ongedateerd, vermoedelijk augustus 1918; in de brief gaat het ook over Mondriaans artikel 'Van het Natuurlijke tot het Abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde.(IV)' dat verschijnt in het septembernummer (1918) van *De Stijl*.

¹⁴ J.J.P. (Bob) Oud (1890-1963), Nederlands architect.

¹⁵ A. Ottenvanger (red.). *'De Stijl overal absolute leiding' De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 245.

¹⁶ Poststempel moeilijk leesbaar: '?? - X[?]' - 19'.

¹⁷ *De Stijl* 2, no. 1 (november 1918): 2-5.

consequentie doen: dit is bij de architecten b.v. toch ook wel eenigszins. Bovendien vind ik dat we dat gerust aan jou kunnen overlaten, je kent de onderteekenaars en ik legde me daarbij neer. Als je het manifest later los in de wereld zend kan je misschien voor grondleggers zetten: medewerkers van de Stijl, wat dunkt je hiervan?’

Van Doesburg had ook een brief gekregen van Huszár, want reeds op 8 december 1918 schrijft hij aan Anthony Kok: ‘Daar komt nog bij, dat Huszár ook vreeselijk ligt te kankeren omdat Vantongerloo volgens hem niet in de Stijl en z’n naam niet onder het manifest behoort.’¹⁸

De vierde reactie verschijnt veel later, juni 1919, als een open brief in *De Stijl*¹⁹. De brief is geschreven door de Duitse kunsthistoricus Friedrich Huebner²⁰. ‘Naar aanleiding van Manifest I in het eerste nummer van den tweeden jaargang werd ons onderstaande open brief ter publicatie aangeboden’, schrijft de redactie ter inleiding boven de brief. Huebner is verheugd over de Nederlandse aansluiting bij het nieuwe Europese tijdsbewustzijn: ‘Schon deswegen also denkt mich das Erscheinen des hollaendischen ‘Stijl’ und das Erscheinen Ihres November-Manifestes von Bedeutsamkeit; hier vollzieht sich, aeusserlich fassbar und anschaulich, der Anschluss der hollaendischen neuen Geistigkeit an das neue Zeitbewusstsein Europas.’

¹⁸ A. Ottenvanger (red.). *‘De Stijl overal absolute leiding’ De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 245.

¹⁹ *De Stijl* 2, nr. 8 (juni 1919): 94-95.

²⁰ Friedrich Markus Huebner (1886-1964), Duits kunsthistoricus; ook in Nederland werkzaam.